

ВРИЈЕМЕ КАДА СУ ВЕЛИКИ ЉУДИ ХОДАЛИ МАЛОМ СРБИЈОМ

Милош Ковић (ур.), Срби 1903–1914: Историја идеја, Клио, Београд 2015

Књига Срби 1903–1914: Историја идеја, издавачке куће „Clio“, резултат је рада укупно 22 аутора из више научних области. Приређивач и уједно писац једног дијела студије је историчар Милош Ковић, професор Филозофског факултета у Београду. Задржимо ли се пажљивије на наслову књиге нека се питања намећу сама по себи. Мање упућени читалац ће са пуним правом поставити питање по чему је раздобље од 1903. до 1914. толико значајно и специфично, прецизније – по чему се разликује од претходног времена и оног које је услиједило.

Доба краља Петра Карађорђевића, како примјећује Милош Ковић, представља раскрсницу између српског XIX и југословенског XX вијека. Јован Скерлић је умио да у свега неколико реченица сажме српски XIX вијек упоредивши га са малим дјететом које учи да хода: „Као што дете научи ићи посрћући, тако је и модерна Србија за сто година клечања, пипања по мраку, посртања и падања, после целог једног низа скупо стечених искустава и задобивених рана, научила ићи својим ногама и својим путем(...)“. Србија је послје Царинског рата коначно извојевала своју економску слободу, а

потом у Балканским ратовима ослободила Косово и Метохију, Рашку и Македонију, некадашње центре старе српске државе. Истовремено, било је то вријеме једне велике и готово непоновљиве генерације српских државника, научника и умјетника. Била је то генерација људи које су као заједнички именилац спајали образовање, родољубље, част и одговорност. Године које су услиједиле послје 1914. биле су за српски народ не само доба изузетних страдања већ и вијек дисконтинуитета у којем су Срби сваких неколико деценија мијењали државно-правни оквир у којем су живјели, националне симболе, па чак и национална одређења.

Развој српске демократије и установа које су је пратиле, био је и јесте чест предмет потцјењивања, површних и злонамјерних тумачења појединих српских историчара који сматрају да Србија у посматраном раздобљу није била зрела за демократију, или одлазећи у крајност наводе како је ондашња Србија заправо стагнирала и назадовала. Србији се пребацује да није била довољно „модерна“ по политичким и културним стандардима Запада, при чему се заборавља да постоји огромна разлика између западних

вриједности и интереса. „Теорија модернизације”, упозорава нас Милош Ковић, типично је колонијално средство подређивања оних народа који не одговарају критеријумима који се постављају у Бриселу, Вашингтону или Берлину. Српско друштво и држава из времена Петра Карађорђевића не посматрају се у оновременом историјском контексту, него им се суди по савременим мјерилима. Онима који то чине очигледно смета чињеница да је српски народ почетком XX вијека, умјесто слугаторско-поданичког, развио слободарски и демократски дух. Слика о Србима као искључивим генераторима политичких криза и великих ратова коју нам намећу поједини „грађански“ или НВО активисти и њима блиски историчари, дубоко је ненаучна, али очигледно финансијски врло исплатива.

Да је Србија почетком XX вијека изградила развијену демократију, може се установити на основу више параметара; најприје, по широком праву гласа које је потврђено Уставом из 1888, једним од најлибералнијих у оновременој Европи, који је широком бирачком праву дао установу тајног гласања. У дијелу српске историографије са омаловажавањем се истиче чињеница да је на изборима 1912. у Србији право гласа имало 22 одсто становништва. Међутим, то је било више у односу на бирачко право грађана неких других европских земаља: Њемачке, Шпаније, Грчке, Холандије, Швајцарске, Италије или Данске. Сељаци су почетком XX вијека чинили око 87 одсто становништва Србије. У земљи није било земљишних магната, али ни много безземљаша, па су Србију називали краљевством малих сеоских газда. Вертикална покретљивост друштва била је изразита, сељаци или њихова дјеца могли су доћи до највиших

положаја у држави. За разлику од Србије, сељак у Босни и Херцеговини и даље је живио у оквирима турских феудалних односа и неријешеног аграрног питања.

Једна од битних одлика српског демократског друштва с почетка XX вијека био је снажан узлет штампе и новинарства. У Србији је уочи Првог свјетског рата излазило око 200 листова, а само су у Београду штампана 24 листа. За разлику од гвоздене цензуре штампе, каква је владала у Босни и Херцеговини, у штампи Србије постојала је велика слобода критике.

У Краљевини Србији су између 1903. и 1914. избори одржани пет пута: 1903, 1905, 1906, 1908. и 1912. Да ли су у изборном процесу забијежене извјесне неправилности? Наравно да јесу, али треба подсјетити да су и неке старије и угледније демократије у Европи патиле од истих или сличних неправилности. Када оцјењујемо демократичност избора, морамо их ставити у контекст времена у којем су се десили и вредновати их по тадашњим мјерилима. Двије доминантне политичке странке били су „радикали“ и „самосталци“, који су односили око три четвртине од укупног броја гласова. Ове двије странке никле су из истог коријена, да би се с временом све јасније програмски разликовале, посебно након 1918. Још један показатељ демократичности српског друштва био је пораст излазности гласача на изборе, као знак да бирачко тијело прихвата страначку понуду, изборна правила и изборне резултате. Неслободни или непоштени избори по правилу имају малу излазност бирача. У Србији је излазност 1903. била 53, а 1912. већ 69 одсто.

Критичари српске демократије, покушавајући да истакну њене слабости и мањкавости, као илустрацију узимају велики број влада које су се у том раз-

добљу смијениле, укупно 18 од 1903. до 1914. Овај аргумент је често коришћен у комунистичкој историографији, чиме је наглашавана слабост тзв. буржоаског парламентаризма. Ипак, чести падови кабинета у ондашњој Европи нису били нешто специфично само за Србију; у Француској су се у раздобљу Треће републике (1871-1940) смијениле чак 104 владе. У Италији је, прије доласка фашиста на власт, просјечна дужина трајање једне владе била свега пет мјесеци.

Љубомир Стојановић је био увјерен да ће послје 1903. започети нова ера у којој ће напредак друштва бити муњевит. „Србија није била никад толико слободна, нити је национални дух био развијенији“, писао је Јован Дучић о истом раздобљу. Не чуди стога што је та и таква слободна и демократска Србија била веома привлачна и другим Јужним Словенима, што је постала центар јужнословенског окупљања и у коју се гледало као у светионик, као мјесто из којег ће кренути акција ослобођења и уједињења. Побједе Србије у балканским ратовима снажно су подигле углед Краљевине и утицале на стање духова међу Јужним Словенима, посебно омладином. Ослобођење Косова и Метохије и Старе Србије дало је вјетар у леђа идеји јужнословенског уједињења. Одушевљење омладине било је видљиво чак и на тлу Далмације. Сплитски омладинци су почетком маја 1913. одштампали десет хиљада летака са натписом „Учимо ћирилицу“ и дијелили их по Далмацији. Овакав успон Србије и њен углед међу Јужним Словенима, изазивао је готово панични страх код бечких власти, које су Србију много прије атентата у Сарајеву означиле као легло бундија и превратника, као мету коју треба уништити.

То бурно и чудесно вријеме у науци и култури обиљежиле су величине попут Јована Цвијића, Јована Скерлића, Слободана Јовановића, Милана Ракића, Боре Станковића, Љубомира Стојановића, Стојана Новаковића, Уроша Предића, Павла Јовановића и других од којих су многи величином свог дјела превазишли уске државне границе и стекли ширу афирмацију. Дјело Николе Тесле, Михајла Пупина или Милутина Миланковића припада свјетској научној баштини. Знатан узлет доживјело је и српско школство. Уочи Првог свјетског рата више од 10.000 ђака у Србији похађало је 21 државну и 11 приватних гимназија. Истовремено, у Босни и Херцеговини радило је свега пет гимназија.

Упркос свему, српска научна и политичка елита, бар њени већи дио, прихватила је да 1918. ликвидира властиту српску државност, суверенитет и независност у корист једне хибридне југословенске државе изграђене на стакленим ногама. „Умјесто своје куће и националне државе, која би била по мјери сопствене моћи и историјских права, српска елита пред Први светски рат пројектовала је заједнички југословенски дом који у темељима није био довољно чврст“, записао је Јован Дучић. Како се то десило? У поглављу о југословенству академик Василије Крестић нуди неке одговоре. Тврди како, између осталог, ондашња српска политичка и научна елита није довољно познавала политичке партнере са којима је улазила у нову државу.

Ријеч „Срби“ у наслову књиге упућује читаоца да су предмет истраживања били не само Срби са простора Краљевине Србије већ и њихови сународници из околних земаља, али и прекоокеанских простора. Овакав амбициозан подухват

подразумијевао је сарадњу стручњака из више научних области или институција које се баве историјом, социологијом, антропологијом, правом, теологијом и филозофијом. Погледамо ли листу аутора прилога, уочавамо још једну занимљиву чињеницу; – међу ауторима се налазе угледни академици, професори, али и млађе колеге, доценти и постдипломци, па студија представља својеврсни дијалог генерација.

Са нестрпљењем очекујемо други и трећи том ове књиге, који ће, како је већ најављено, бити посвећени култури и умјетности, односно политичкој и економској историји. Први том књиге добитник је награде Матице српске за историју „Иларион Руварац“ за дјело објављено у 2015.

Др Боривоје Милошевић
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет